

Sándor Tamás[✧]

A szovjet-orosz elrettentési politika fejlődése a második világháborútól napjainkig

A nyugati elrettentési stratégiák orosz megközelítése

DOI 10.17047/HADTUD.2025.35.4.40

A radikálisan megváltozott biztonságpolitikai helyzet, a hagyományos fegyveres konfliktusok visszatérte Európába, valamint a fokozódó nagyhatalmi verseny stratégiai megújulásra készítette a NATO-t. Ennek egyik meghatározó eleme az új Elrettentési és Védelmi Tervcsalád, amely évtizedek óta először ismét az európai kontinens fegyveres védelmére fókuszál. Az elrettentés szerepének növekedése indokoltá teszi az elrettentéstudományok megismerését. A nyugati elrettentéstudományokat olyan ismert politikai és stratégiai gondolkodók nevei fémjelzik, mint Bernard Brodie (1910–1978), John J. Mearsheimer (1947–), Thomas C. Schelling (1921–2016), Robert Jervis (1940–2021) vagy Jack L. Snyder (1951–). A szovjet-orosz elrettentéstudományokkal kapcsolatos tudományos munka olyan orosz kutatók nevéhez köthető, mint Matvej Zaharov (1898–1972), Georgij Arbatov (1923–2010), Andrej Kokosin (1945–), Szergej Karaganov (1952–), Mihail Szosznovszkij, hogy csak néhányat említsek. Ezen kutatók munkájának eredményeként a 90-es évek végén megszületett az orosz stratégiai elrettentés. Ennek ismerete nélkül nem kapunk átfogó képet azokkal az elméletekkel kapcsolatban, melyek alapjaiban határozzák meg a mai szembenállás elvi kérdéseit. A tanulmány a szovjet-orosz stratégiai elrettentés elméletének fejlődését mutatja be, amely alapvetően határozza meg Moszkva jelenlegi stratégiáját nem csak Ukrajnával, de a nyugattal szemben is.

KULCSSZAVAK: elrettentéstudomány, katonai kultúra, stratégia

The Development of the Soviet-Russian Policy of Deterrence from World War II to the Present Day

The Russian Approach to Western Deterrence Strategies

The radically different security situation, the return of traditional armed conflicts to Europe, and the intensifying competition between major powers have prompted NATO to undergo a strategic renewal. One of the key elements of this renewal is the new Deterrence and Defence Plan family, which, for the first time in decades, focuses on the defence of the European

✧ Magyar Honvédség gróf Andrássy Gyula Katonai Képviselő Hivatala, Brüsszel, NATO, EU Katonai Képviselő – Hungarian Armed Forces Office of Military Representative, Brussels, Military Representative to NATO and EU Military Committees; e-mail: sandor.tamas68@gmail.com <https://orcid.org/0009-0009-2086-3579>

continent. The growing role of deterrence makes it necessary to understand deterrence theories. Western deterrence theories are marked by the names of well-known political and strategic thinkers, such as Bernard Brodie (1910–1978), John J. Mearsheimer (1947–), Thomas C. Schelling (1921–2016), Robert Jervis (1940–2021), and Jack L. Snyder (1951–). Scientific work related to Soviet-Russian deterrence theories can be linked to Russian researchers, such as Matvey Zakharov (1898–1972), Georgy Arbatov (1923–2010), Andrei Kokosin (1945–), Sergey Karaganov (1952–), and Mikhail Sosnovsky, to name but a few. As a result of the work of these researchers, Russian strategic deterrence was born in the late 1990s. Without its knowledge, no comprehensive understanding can be gained of the theories that fundamentally determine the theoretical issues of today's confrontation. This study presents the development of the theory of Soviet-Russian strategic deterrence, which fundamentally determines Moscow's current strategy not only towards Ukraine but also towards the West.

KEYWORDS: deterrence theory, military culture, strategy

Bevezetés

A kétpólusú szembenállás megszűntével a hidegháború is véget ért. Ennek következményeként a nyugati gondolkodásban háttérbe került az elrettentés és védelem. Az 1990-es londoni NATO csúcstalálkozón döntöttek a Szövetség átalakításáról, melynek érdekében kezdeményezték a NATO stratégiai koncepciójának felülvizsgálatát. Az új stratégiai koncepció 1991-ben jelent meg, amely egyfelől megállapította, hogy a stratégiai környezet változása nem változtat a Szövetség céljain, biztonsági funkcióin. Másfelől megállapította, hogy a beállt változások új lehetőségeket kínálnak a Szövetség stratégiájának kidolgozásához egy átfogó biztonsági megközelítés keretében.¹ Ezek a megállapítások nem generáltak alapvető változásokat, az 1999-es stratégiai koncepció azonban már egy sokkal komolyabb és érzékelhetőbb változást jelentett. Ez a koncepció először jelezte a Szövetség elkötelezettségét egy szélesebb körű biztonsági filozófia mellett, amely túlmutat a tagországok szuverenitása elleni támadás elhárításán. A nem az V. cikkely szerinti válságreakálási műveletek a geopolitikai helyzet változása miatt előtérbe kerültek.² Ez a koncepció az első sikeres konszenzust jelentette a NATO területén kívüli műveletek (*out of area operations*) végrehajtására.³ 2001. szeptember 11-e a globális terrorizmust helyezte a fenyegetések központjába, mely szintén az elrettentés és védelem egészének újragondolását sürgette, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy október 2-án az Észak-atlanti Tanács az V. cikkely hatálya alá tartozó cselekménynek minősítette az ikertornyok elleni támadást.⁴ Ugyanakkor az ezt követő évtizedekben fokozatosan újraéledt a nagyhatalmi rivalizálás, ahogy Oroszország és Kína revizionista törekvései a geopolitikai verseny visszatértét jelentették, ami egyben az elrettentés és védelem ismételt felértékelődéséhez vezetett a nyugati gondolkodók körében.⁵

1 NATO 1991.

2 North Atlantic Council 1991, 5.

3 1990-ig számos vita volt a szövetség tagjaival a műveleti terület hatáiról. Ezekről a vitákról Douglas T. Stuart tesz említést tanulmányában. Stuart 1991.

4 NATO 2023.

5 Krepinevich 2020.

A szovjet–amerikai (nyugati) szembenállás kezdetétől és főképp a szovjet atomfegyver megjelenésétől kezdve a Szovjetunió nem egy egységes elrettentési stratégiát alkalmazott, hanem sokkal inkább egy, a nukleáris fegyverek háborús használatának lehetőségére összpontosító katonai doktrínát fogalmazott meg.⁶ Ugyanakkor a doktrína megfogalmazása során gondosan tanulmányozta a nyugati elrettentésméleteket és azok fejlődését. Az orosz explicit elrettentési politikával kapcsolatos elméletek első megjelenése az 1997-es Nemzetbiztonsági Stratégiáig nyúlik vissza, amely kizárólag a nukleáris elrettentésre fókuszált.⁷ Az orosz elrettentési politika sajátosságai a stratégiai kultúrából, a nemzeti mentalitásból, a katonai szokásokból és a hírszerzési hagyományokból erednek. Ezen okok miatt egy olyan elméleti bázis jött létre, aminek tudatos feldolgozása és megértése nélkül az orosz lépések kiszámíthatatlanok, félreérthetők, a nyugati válaszlépések hatástalanok, így a jövő konfliktusai kevésbé elkerülhetők.⁸

Az orosz elrettentési politika kialakulásának sajátosságai

Dimitrij Adamszkij professzor, a Reichman izraeli egyetem oktatója, több könyvet írt az orosz katonai gondolkodás kialakulásának sajátosságairól. Véleménye szerint az orosz katonai gondolkodásra folyamatos hatással volt a nemzeti kognitív megközelítés, amely megalapozza, hogy az egyén szintjén hogyan érzékelik, kezelik és dolgozzák fel az információkat. Ez a kognitív megközelítés adja annak a mentalitásnak az alapját, amely valamilyen formában hatással van a katonai szakértők elképzeléseire, értékeléseire és érveléseire. Ez a kognitív megközelítésből adódó eltérés eredményezi az orosz és nyugati elméletek közötti különbségeket.⁹

Ennek a kognitív megközelítésnek az egyik megnyilvánulása, hogy az orosz katonai kultúra hajlamos a morális és pszichológiai tényezőket az anyagi-technikai tényezőknél előbbre sorolni. Bár a történelem során általában a megfelelő helyen értékelték a rendelkezésre álló harci technika vívmányait, mindig nagyobb mértékben támaszkodtak az emberi (tömeg) erőforrásokra. Ez nem csak számbeli fölényt fejez ki, hanem az ellenség minőségi, erkölcsi alárendeltségét is. Ennek megfelelően az erkölcsi felsőbbrendűség, a leleményesség (*maszkirovka*), a kreativitás, mind a győzelem kivívásának eszközei, amelyekben Oroszország magasabb fokon áll az ellenségnél, az igaz ügyért való harcban. A hagyományos orosz katonai felfogás szerint az erkölcsi felsőbbrendűség teszi számukra lehetővé, hogy gyengébb felszereléssel és eszközökkel is kivívják a győzelmet.¹⁰ Ennek eredményeként a nyugati hadseregek technológia központúvá válásával szemben az orosz katonai teoretikusok továbbra is a pszichológiai-kognitív komponenst tekintik a súlypontnak. Ez a súlypont követhető a 2014-es orosz katonai doktrínában is, amelyben kiemelt szerepet kap az információs harc.¹¹

6 CIA 1973.

7 Russian Federation 1997.

8 Adamszkij 2023, 4.

9 Adamszkij 2010, 2019, 2023.

10 Adamszkij 2010, 42–45.

11 Adamszkij 2019.

Az elrettentés orosz megfogalmazása

Az orosz elrettentési fogalmak eltérnek a nyugati szóhasználatától. Az orosz elméletek kétféle elrettentési stratégiát azonosítanak: elrettentést és kényszerítést. Az elrettentésre a legtöbbször használt orosz kifejezés a *сдерживание, несиловое сдерживание*, (*szderzsivanyije, nyeszilovoje szderzsivanyije*), amely a nyugati fogalmaknál szélesebben értelmezhető, így az a katonai erő alkalmazása nélküli elrettentésként, visszatartásként interpretálható. Egy másik orosz kifejezés, az „erőszakos elrettentés” *силовое сдерживание (szilovoje szderzsivanyije)*, már alapvetően a katonai erő korlátozott alkalmazásával történő fenyegetést jelenti. Végül a *принуждение (prinuzshdenyije)*, a kényszerítés formájában végrehajtott elszigetelést érti elrettentés alatt.¹²

Az orosz Védelmi Minisztérium hivatalos katonai szakszótára a stratégiai elrettentést egy hosszú értelmezésben a következőképpen határozza meg:

„Az egyik fél (a védekező alany, felek koalíciója) által egy másik fél (az agresszor alany, felek koalíciója) ellen, fokozatosan vagy egyidejűleg hozott, nem erőszakos és erőszakos intézkedések összehangolt rendszere, melynek célja, hogy az utóbbit (az agresszor alanyt, a felek koalícióját) elrettentse minden olyan erőszakos cselekménytől, amely az előbbinek (a védekező alany, felek koalíciója) stratégiai méretű kárt okoz vagy okozhat.

...a stratégiai elrettentés végrehajtása általában az agresszor győzelmének megakadályozásán vagy győzelmének devalválásán is alapulhat. A stratégiai elrettentés célja a katonai-politikai helyzet stabilizálása. A stratégiai elrettentés végrehajtása során a potenciális ellenfél (agresszor) államának (államkoalíciójának) katonai-politikai vezetése és társadalma a befolyásolás tárgyát képezheti.

... az intézkedéseket a védekező folyamatosan, békeidőben és háborúban egyaránt meghozza, és nemcsak a védelem stratégiai vereségének megelőzésére, hanem az agresszor bizonyos határokon belül tartására, valamint egy katonai konfliktus de-eszkalálására is alkalmazza.

...A nem erőszakos intézkedések közé tartoznak: politikai, diplomáciai, jogi, gazdasági, ideológiai, tudományos, technikai és egyéb tevékenységek...

...A kényszerítő jellegű intézkedések a következők: hírszerzési és tájékoztatási tevékenységek; katonai jelenlét, a katonai erő demonstrációja; az állam gazdasági tevékenységének biztonságát garantáló tevékenységek; békefenntartó tevékenységek; az államhatár és légtér védelme, a csapatok (erők) harckészültségének emelése; a csapatok (erők) műveleti csoportosítása és műveleti területre telepítése.

...A jelenlegi körülmények között és a közeljövőben Oroszország kénytelen főként a nukleáris erőkre, különösen a Stratégiai Rakétaerőkre támaszkodni az erőteljes stratégiai elrettentés végrehajtása során.

...A különböző természetű államközi (egy- és többoldalú) konfliktusok kialakulásának, eszkalációjának és lezárásának időszakában a stratégiai elrettentés általában a nem erőszakos és erőszakos intézkedések kombinációjával valósul meg az állami tevékenység különböző területein, úgymint: politikai, gazdasági, jogi, diplomáciai,

¹² Kofman, Fink, Edmonds 2020, 7.

ideológiai, katonai stb. Katonai konfliktus esetén a katonai erő alkalmazása túlsúlyban van, amely két alapelv szerint kerül alkalmazásra: egyfelől legyen képes megfelelő választ adni a kihívásra, és kerülje el az eskalációt.¹³

Dmitrij Trenyin professzor¹⁴ álláspontja szerint a stratégiai elrettentés а стратегическое сдерживание (*sztrategicseszkije szderzsivanyie*) minden olyan külső fenyegetés megelőzésére szolgál, ami Oroszország létfontosságú nemzeti, állami és civilizációs érdekeit veszélyezteti. A stratégiai elrettentést egy komplex rendszerként határozza meg, amelynek dimenziói a katonai (nukleáris és hagyományos), a térbeli (geopolitikai, geoökonómiai, űr, kiber stb.) és a koalíciós (baráti államokkal való együttműködés) területekre terjed ki. Ugyanakkor megjegyzi, hogy a 21 századra jellemző békés megközelítés újragondolása szükséges, ami az aktív nukleáris elrettentés lehetőségét is magában hordozza.¹⁵

A fentiekből egyértelműen kiolvasható, hogy Oroszország az elrettentést egy olyan komplex rendszernek tekinti, amiben az erőszakos és nem erőszakos eszközök együttes alkalmazásával a célcsoportok körülményeinek kiválasztását követően kívánják a kellő hatásokat elérni. Az elrettentés egy, a versengés-válság-háború időszakán átnyúló, az időszaktól függően fokozható vagy tompítható, a megfélemlítéstől a deeskalációig terjedő spektrumot ölel föl. Szintén fontos kiemelni, hogy a deeskaláció nem feltétlenül a győzelmet jelenti az orosz felfogásban, sokkal inkább az adott konfliktus kedvező feltételekkel történő lezárására, az ellenfél által elért sikerek gyengítésére fókuszál.

Ki kell emelni, hogy az orosz gondolkodásban a háború közbeni elrettentés elkülönül a háború előtti elrettentéstől, mert felismeri azt a tényt, hogy a háborúban álló ország vezetésének reakciója drasztikusan eltérhet a békeidőszakban elvárható reakcióktól.¹⁶

Az elrettentési stratégiák orosz megközelítése

A klasszikus szakirodalom alapvetően két megközelítést különböztet meg, úgymint a büntetéssel történő elrettentés és a megtagadással történő elrettentés.

Az orosz elméletek a büntetéssel történő elrettentést hasonlóan értelmezik, mint a nyugati nézetek, amelyeknek fókuszában a cél nem a megtámadott közvetlen védelme, hanem az agresszor fenyegetése olyan stratégiai (általában nukleáris) csapásokkal, amelyek számára elfogadhatatlan veszteségeket generálnának. A stratégia alapját a nukleáris csapásmérés képezi.¹⁷

A megtagadással történő elrettentés esetén katonai erőt alkalmazunk azért, hogy megakadályozzuk az agresszort területszerzési szándékában.¹⁸ Ez azonban az

13 Orosz Föderáció Védelmi Minisztériuma (dátum nélkül) a szerző fordításában.

14 Dimitrij Trenyin, kutatóprofesszor, a Nemzeti Kutatóegyetem Gazdaságtudományi Felsőoktatási Karának Katonai Gazdaságtani és Stratégiai Intézetének tudományos igazgatója, valamint vezető kutató az Orosz Tudományos Akadémia Primakov Gazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetében.

15 Trenyin 2024. 1.5.

16 Charap 2020, 5.

17 Sándor 2025.

18 Snyder 1960.

orosz stratégiai gondolkodásban máshogy manifesztálódik, mint a nyugati elméletekben. A nyugati elméletek alapvetően a hagyományos erőkre épülő védelemre koncentrálnak, míg az orosz felfogás az ellenfél támadó képességének preemptív módon, stratégiai eszközök alkalmazásával történő megsemmisítésére koncentrálnak.¹⁹

Ez összecseng Huntington elméletével, amelyben a katonai képesség alkalmazását egyfelől úgy azonosította, mint ami tevékenységével növeli az agresszor lehetséges veszteségét akkor is, ha a védelem kudarcot vall. Másfelől a katonai képesség növeli a védelem sikerének lehetőségét. És harmadrészt az agresszor magas értékű célpontjaira mért csapásokkal fenyegeti az esetleges támadót.²⁰ Ugyanakkor beazonosítható, hogy az orosz gondolkodás alapvetően a preemptív csapásokra helyezi a hangsúlyt, és azok célpontját sokkal tágabb körben értelmezi, mint Huntington.

A fent leírtakból két dolog következik. Az egyik, hogy az orosz gondolkodás a megtagadással történő elrettentéssel kapcsolatban nem analóg a nyugati gondolkodással, így a nyugati értelemben vett megtagadás általi elrettentés valójában hiányzik az orosz elrettentés elméletekből. A másik, hogy az orosz gondolkodás alapvetően az ellenerőre és az ellenértékre épít.²¹

Ennek megfelelően az orosz gondolkodás a megtagadás-büntetés rendszer helyett, holisztikus megközelítésben az elrettentést, mint stratégiát a megfélemlítés és az erőszakos elrettentés konstellációjában fogalmazza meg. A megfélemlítés a képesség és az elkötelezettség (a képesség alkalmazására) demonstrálását, míg az erőszakos elrettentés már az erő korlátozott alkalmazását jelenti. Ebből a megközelítésből következik, hogy mindkét stratégiát együttesen alkalmazzák békében, a fenyegetés időszakában és háborúban.²²

Összegzőként megállapíthatjuk, hogy az orosz elrettentésfelfogás a nyugati elrettentéselméletek megértéséből alakult ki, de nem annak analógiájára került megfogalmazásra. Az orosz megközelítés kialakítására hatással volt az orosz stratégiai kultúra, amely alapvetően az ellenfél preemptív csapásokkal (katonai és nem katonai eszközök alkalmazásával) történő meggyengítésére fókuszál. Szintén szerepet játszik a nemzeti mentalitás (amely képes komoly áldozatok meghozatalára), a katonai szokások (ahol a hatékonyság nem mindig mérőfok) és a hírszerzési hagyományok.

Az orosz elrettentési politika fejlődése

Az orosz elrettentési politikának a 90-es évek végéig nem volt önálló elméleti alapja. Ez több okra vezethető vissza. Az egyik, a marxista-leninista gondolkodás, amely szerint a történelem nem más, mint az osztályharcok folyamatos története, így az imperializmus elleni háború elkerülhetetlen, amiben a győzelem kívívása a cél.²³ Ebbe a felfogásba az elrettentés nem illeszkedett, hiszen a Szovjetunió nem elkerülni akarta az elkerülhetetlen háborút, sokkal inkább megnyerni azt. Az orosz stratégiai

19 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 28.

20 Huntington 1983.

21 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 28.

22 Kofman, Fink 2022.

23 Fischer, Marek 1970, 416.

kultúra az ellenség megsemmisítésére összpontosított, amely képesség mérhető volt a csapatok, a rakéták, a robbanófejek számában, és nem az olyan implicit elméletre, mint az elrettentés. A második világháborút követően a nukleáris fegyverek megjelenése sem változtatott szignifikánsan ezen az elméleten, hiszen a Szovjetunió a kezdetekben a nukleáris fegyverekre is úgy tekintett, mintha azok óriási pusztító erővel rendelkező hagyományos eszközök lettek volna. A nukleáris képességek növekedése vezetett oda, hogy felismerték, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazásának lehetősége és az ahhoz kapcsolódó pusztítás mértéke adja a nukleáris fegyverek elrettentési képességét.²⁴ Annak ellenére, hogy a szovjet teoretikusok felismerték az elrettentésemléletek fontosságát, és a nyugati elvek tanulmányozását már a 70-es években megkezdték, a 90-es éveket megelőzően alapvetően a nyugati elrettentésemléletek megértésére és az azokhoz történő alkalmazkodásra fókuszáltak, nem pedig egy önálló elrettentésemélet megalkotására. Ennek megfelelően a szovjet-orosz elrettentésemélet, és ennek következtében az elrettentési politika fejlődése markánsan eltér a nyugati gondolkodók által öt hullámba rendezett elmélet fejlődésétől.

A nyugati elméletekben az első hullám a *tömeges megtorlás stratégiája* a hidegháború elején fejlődött ki. Ezt követte a 60-as évek elején megalkotott *rugalmas elrettentés stratégiája*. A harmadik hullámot az 1967-ben megjelent *kölcsönösen biztosított megsemmisítés doktrínája*, más néven a MAD jelentette. 1970-ben megjelent a „reális elrettentés” stratégiája, amely szorosan kapcsolódott a Nixon-doktrínához. Ez a stratégia az USA támogatásáról biztosította a szövetségeseit, ugyanakkor elvárta, hogy minden fenyegetett nemzet vállaljon elsődleges felelősséget a saját védelmében.²⁵ Fontos megjegyezni, hogy a Szövetség nem vezette be a reális elrettentés stratégiáját. A negyedik hullámban az *előretolt védelem és rugalmas reagálás* koncepciója jelent meg, amely már a hidegháború utáni kihívásokra, mint a globális terrorizmusra és helyi konfliktusokra koncentrált. Az ötödik hullámot napjainkban éljük, amely egyfelől válasz az orosz és kínai kihívásra, másfelől kiemeli az innováció, a tudomány és a technológia kulcsfontosságú szerepét.²⁶

A fent említett öt hullámmal szemben az orosz gondolkodók *hét időszakot* azonosítottak az elrettentésemléletek fejlődésében. Ennek nyilvánvaló oka a már említett tanulási folyamat, amely megelőzte az önálló elrettentési politika kialakítását. A hét időszak a következő megosztásban fedi le a hidegháborútól kezdődő és napjainkig tartó periódust.

0. időszak: A szakpolitikát megalapozó nukleáris fejlesztések (1945–1953)

Ez a periódus a szovjet elméletalkotók szerint nem tekinthető az elrettentésemléletek tanulmányozásának időszakaként, mert ez a szovjet nukleáris arzenál kifejlesztésének és kiépülésének időszakát fedi le. Erre a korszakra jellemző volt, hogy a második világháborúban győztes Vörös Hadsereg a legerősebb képességekkel rendelkezett Európában, ami 430 lövészadosztályt, 20 lovassági hadosztályt, 32 harckocsi- és gépesített

²⁴ Uo. 108.

²⁵ Kereszty 1997.

²⁶ Sándor 2025, 11–14.

lövészhadtestet foglalt magában.²⁷ Sztálin álma, hogy hatalmát egész Európára kiterjessze, karnyújtásnyira volt, amit az amerikai atombomba bevetése húzott keresztbe. Az atombomba megjelenése a hagyományos erőkben fennálló erőviszonyt ugyan nem borította fel, de irrelevánssá tette azt. Sztálin 1945-ben három speciális szervezetet hozott létre a szovjet atomfegyver kifejlesztése céljából, amelyek 1949. augusztus 29-ére (a szovjet atombomba első tesztje) megalkották az RDS-1 (Pervaja Molnija) 22 kilotonnás bombát. Sztálin ezt követően 20 db atombomba gyártását rendelte el. Az első RDS-3 atombombát azonban csak 1951. október 18-án dobták le egy Tu-4 bombázóról és 1953-ra is kevesebb mint egy tucat működőképes atomfegyvere volt a szovjet hadseregnek.²⁸

Ezt az időszakot azért érdemes megkülönböztetni a többitől, mert ebben a periódusban a Szovjetunió az atomfegyver megszerzésére összpontosított. A szovjet hadsereg megtartotta a második világháborús struktúráját, és stratégiai szinten sem történt változás. Egyetlen figyelemreméltó fejlődés a légierő vonatkozásában volt tapasztalható, mert a nukleáris fegyver fejlesztésével egy időben megkezdték a stratégiai légierő kialakítását is.

1. időszak: Nukleáris fegyverek elterjedése (1954–1959)

Az 1954-től nagyjából 1959-ig tartó kezdeti időszakban a szovjet hadsereg egy átalakulási szakaszon ment keresztül, amelyet értelemszerűen a nukleáris fegyverek rendszerbe állítása tett indokolttá. Ez a jelentős fejlemény arra kényszerítette a szovjet katonai vezetést, hogy a megváltozott stratégiai helyzetnek megfelelően újra fogalmazza a haderő lényegét, stratégiáját és harceljárásait.²⁹ Az RDS-3 szériagyártása 1954-ben kezdődött meg, ami lehetővé tette, hogy a szovjetek is fejlesszék nagy hatótávolságú nukleáris csapásmérő képességüket, de a nukleáris robbanófejek korlátozott száma problémát okozott.³⁰ Fontos megjegyezni, hogy ebben az időszakban a Szovjetunió csak arra elegendő atomeszközzel rendelkezett, hogy azt egy nagyméretű, Nyugat-Európa elleni háborúban alkalmazza a hagyományos erőkkel együtt. A szovjet vezetés komoly aggodalommal nézte az amerikai nukleáris képességfejlesztéseket. A szovjet hadsereg műveleti koncepcióját ennek megfelelően úgy alakították ki, hogy abban a hagyományos erők harcát (áttörését) támogatták a nukleáris csapásokkal. Ezt példázza az 1954. szeptember 14-én végrehajtott Sznyezsok fedőnevű gyakorlat. A gyakorlat keretében egy 45 000 főből álló lövészhadtest szimulálta egy képzeletbeli frontvonal atomcsapás utáni áttörését.³¹ Ez a titkos gyakorlat alátámasztotta azt az elképzelést, miszerint a szovjet haderőnek egy nukleáris háború esetén, magas áldozatszám mellett is képesnek kell lenni a műveletek sikeres végrehajtására.

²⁷ Zaloga 2002, 1.

²⁸ Zaloga 2002, 1–12.

²⁹ Cooley et al. 2023, 9.

³⁰ Zaloga 2002, 39.

³¹ Kleszcz 2022, 142.

2. időszak: Fegyverkezési verseny/abszolút fegyver (1960–1970-es évek)

A második szakasz az 1960-as évektől az 1970-es évekig tartott. Ebben az időszakban komoly nukleáris fegyverkezési verseny alakult ki az USA és a Szovjetunió között. Ezzel párhuzamosan a szovjet fegyveres erők átfogó átszervezésére került sor, amelyet a nukleáris rakétafegyverek jelentőségének felértékelődése indokolt. Vaszilij Szokolovszkij (1897–1968)³² marsall és munkaközössége megállapította, hogy a jövő háborúját az imperialista és a szocialista tábor közötti háború, egyben a két egymással szembenálló társadalmi világrend fegyveres konfliktusa fogja jelenteni. Természetesen az imperialista tömb agresszív, hódító, igazságtalan háborújával szemben a szocialista tömb felszabadító, igazságos, forradalmi háborút fog vívni, amit a nukleáris rakétacsapatok fognak eldönteni. A hagyományos csapatok feladata átalakul, mert az a rakétacsapatok tömeges csapásai eredményének kifejlesztésére fog korlátozódni, és gyakorlatilag a megmaradt ellenség felszámolását és a terület megszállását foglalja magában.³³ Ez a második világháború után leépült szovjet hadseregnek egy olyan feladatot szabott, amit egy létszámában, felszerelésében, technikai eszközeiben kisebb haderő is képes végrehajtani. Ez azt is jelentette, hogy a hadműveleti és harcászati szintű manőverek vesztek jelentőségükből. Két fontos tényezőt kell figyelembe venni, ami hozzájárult a fegyverkezési versenyhez. Az első tényező a Szputnyik-1 (1957. október 4.), majd ezt követően a Szputnyik-2 (1957. november 3.) műholdak fellövése,³⁴ amely komoly aggodalmat váltott ki nyugaton. A Szputnyik programban a műholdak kijuttatására használt rakéták azt az érzetet keltették, főleg az USA-ban, hogy a szovjet rakétatechnológia fejlettebb, és az interkontinentális ballisztikus rakéták vonatkozásában a Szovjetunió előnyre tett szert.³⁵ A másik fontos tényező, hogy ebben az időszakban a szovjet nukleáris képességek, például a kijuttatás pontossága szempontjából alulmaradtak a nyugati rendszerekkel szemben. Így ezt a szegmenst a szovjetek nézték aggodalommal, ezért többek között Szokolovszkij is ellenezte a Kennedy (1917–1963) adminisztráció által bevezetett rugalmas reagálás koncepcióját, annak ellenére, hogy a szovjetek nem vetették el egy korlátozott atomháború lehetőségét.³⁶ Ezt a megfogalmazást támasztja alá Matvej Zaharov (1898–1972)³⁷ marsall 1969 közepén megjelent könyve („Délkelet- és Közép-Európa

32 Vaszilij Danyilovics Szokolovszkij (1897–1968) marsall részt vett a moszkvai, és a kurszki csatákban, az 1. ukrán front törzsfőnökeként harcolt Lengyelországban, és Szilézián át jutott el Berlinig. 1946-ban nevezték ki marsallá. A keménykezű politizálás híve volt. 1952-ben a szovjet vezérkar főnöke lett, ő adott parancsot 1956-ban a szovjet csapatok budapesti bevonulására. 1960-ban a védelmi minisztérium főinspektori pozícióba nevezik ki. 1962-ben írja meg „Hadászat” címmel könyvét, ami nyugaton is ismerté tette nevét.

33 Sokolovsky 1971, 41.

34 Pribusz 2000, 20.

35 Thielmann 2011.

36 Warner III 1989, vi.

37 Matvej Vasziljevics Zaharov marsall (1898–1972) több kulcspozíciót töltött be karrierje során. Volt a Leningrádi Katonai Körzet törzsfőnöke, a Kalinyin Front törzsfőnöke, a 2. Ukrán Front törzsfőnöke. Dolgozott együtt Konyev és Malinovszkij marsallokkal. A második világháború végén a Németországban állomásozó szovjet erők parancsnoka. 1960-ban ő váltja Szokolovszkij marsallt a vezérkarfőnöki beosztásban.

felszabadítása”), amelyben a modern háború természetét vizsgálta. Megállapította, hogy a konvencionális háború folytatódhat korlátozott nukleáris háborúval, ahol taktikai atomfegyverek kerülnek bevetésre. Ezt a fázist követhetik stratégiai atomcsapások, de a konfliktus a stratégiai csapások végrehajtása előtt be is fejeződhet. A korlátok nélküli atomháború kialakulása elkerülhető.³⁸ A 60-as évek közepén megjelenő kölcsönösen biztosított megsemmisítés (*Mutual Assured Destruction*, MAD) doktrína, amely a szembenálló felek nukleáris képességeinek alapvető paritásán alapult, felülírta a már megnyerhetőnek gondolt nukleáris háború elméletét. A szembenálló felek felismerték, hogy a rendelkezésre álló pusztító képesség alkalmazása megnyerhetetlenné teszi az atomháborút.³⁹ Ez a felismerés indította el az 1972-ben megkezdett fegyverzetellenőrzési és stratégiai fegyverrendszerek korlátozásával kapcsolatos folyamatokat is.⁴⁰

3. időszak: A nukleáris paritás mint az elrettentés alapja (1980–1991)

Erre az időszakra a Szovjetunió és az USA elérték a nukleáris paritást, és olyan mennyiségű nukleáris fegyvert halmoztak fel, amely nemcsak egymás megsemmisítésére volt elegendő, hanem komoly fenyegetést jelentett az egész emberiségre is. Ennek eredményeként a globális termonukleáris háború fogalma erősen megkérdőjeleződött, és a stratégiai nukleáris fegyverek az elrettentés eszközeivé váltak. Az 1980-as évek fejleményeire válaszolva az orosz katonai teoretikusok megállapították, hogy a fegyveres konfliktus a korlátozott nukleáris háború irányába mozdult el, ahol alapvetően harcászati és harcászati-hadműveleti atomfegyverek bevetésével kell számolni. Zaharov elméletét leképezve megállapították, hogy a nukleáris fegyverek alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha valamelyik fél a hagyományos hadviselés időszakában (ez a háború hosszabb folyamata) vesztes pozícióba kerül.⁴¹ Moszkva ekkor dolgozta ki a nukleáris képességek a háború megelőzésében játszott szerepét illető sajátos nézőpontját, amelynek egyik markáns eleme volt a saját kárkoncepció kialakítása.

A legnagyobb problémát az úgynevezett elfogadhatatlan kár (*неприемлемый ущерб*,⁴² *nyepriemlemij ucserb*) meghatározása jelentette, amely megfelelő alapot nyújtott az eskalációkezelés, később a stratégiai elrettentés kialakításához. A szovjet gondolkodás abba az irányba tolódott, hogy a kárszinteket az ellenfél vezetéséhez és társadalmához igazítsák, kezdve a kismértékű károkkal, amelyeket fokozatosan lehet növelni az eskaláció növelése érdekében. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején több szovjet gondolkodó arra törekedett, hogy tovább csökkentse az elfogadhatatlan károk szintjét, ami lehetővé tette a nukleáris erők csökkentését és végső

38 Zaharov 1969, 10.

39 CIA 1973, 13–15.

40 Sándor 2025, 12–13.

41 Cooley et al. 2023, 9–10.

42 Elfogadhatatlan kár jelentése: „Elfogadhatatlan kár, egy állam várható vesztesége, amit az ellenség megtorló katonai tevékenysége eredményez és lehetetlenné (veszteségessé) teszi a háború megkezdését” Nagy Orosz Enciklopédia. <https://bigenc.ru/c/nepriemlemyi-ushcherb-v-voine-460047>

soron az amerikai–szovjet fegyverzetellenőrzési megállapodásokat. Ebben az időszakban az objektív mérőszámok helyett (elpusztított katonai, gazdasági, lakossági célpontok száma) egy szubjektívebb, a potenciális ellenfelek számára elfogadhatatlannak minősülő kárra fókuszáltak.⁴³

A szovjet gondolkodásban jelentős fejlemény bontakozott ki a nukleáris fegyverek első bevetésének tilalmával kapcsolatban, ami 1982-ben tetőzött, amikor a Szovjetunió egyoldalú nyilatkozatot tett, miszerint soha nem alkalmaz nukleáris fegyvert elsőként. Ezt az elköteleződést alátámasztotta a Zapad-81 gyakorlat is, ami az első olyan stratégiai gyakorlata volt a szovjet hadseregnek, amely csak hagyományos erőkre épült, és nem szimulált nukleáris eszkalációt.⁴⁴

A szovjet vezetők úgy érveltek, hogy bár a nukleáris képességek fenntartására továbbra is szükség van, a háború megelőzésének és a biztonság fokozásának legjobb eszköze a nukleáris fegyverek számának csökkentése. Létrejött az ésszerű elégségeség elve, amely a stratégiai célokkal összhangban határozta meg az atomfegyverek minimális mennyiségét.⁴⁵

4. időszak: Az elrettentés mint, deeszkaláció (1990–2000-es évek)

A Szovjetunió 1991. december 25-én megszűnt, következményeként az ipari termelés és az életszínvonal hanyatlott, a gazdaságot nagyarányú tőke kivonás sújtotta, a haderő leépülése gyors és látványos volt. Ezt a leépülést tetézte az ezzel egy időben megjelenő komoly nyugati technológiai fejlesztések hatása a légierő, illetve a precíziós csapásmérő képesség vonatkozásában (főként az Egyesült Államok ért el komoly eredményeket ebben a tekintetben).⁴⁶ Ez a kettős probléma ráébresztette az orosz teoretikusokat, hogy a hagyományos képességek terén megmutatkozó paritási probléma kiegyenlítése csak a nukleáris eszközökkel lehetséges. A probléma szintén rávilágított arra, hogy Oroszország számára ki kell dolgozni az elrettentés elméletét annak érdekében, hogy a nukleáris eszközök kiegyenlítő szerepe érvényre jusson, hiszen ebben az esetben ezek az eszközök már nemcsak a háború megvívásának eszközei, hanem szélesebb értelemben a konfliktus megelőzésének és a deeszkalációnak is kellei lettek.⁴⁷

Az orosz szakértők ekkor kezdtek összpontosítani a regionális nukleáris elrettentés elméletére. Nagyon fontos hangsúlyozni, hogy ezt a regionális nukleáris elrettentő képességet a nem stratégiai nukleáris erőkre alapozták, amelyek kettős feladatrendszert láttak el az új elméletben. Egyik feladatuk az eszkaláció menedzsmenthez kötődött, amivel tudták jelezni az ellenfél számára az eszkaláció megállításának, illetve a konfliktus lezárásának igényét. Másik feladatuk az ellenfél légi és tengeri fölényének (ebben a szegmensben volt a legkomolyabb diszparitás a nagyhatalmak

43 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 29–30.

44 Warner III 1989, 28.

45 Cooley et al. 2023, 10.

46 Bruusgaard 2016, 9.

47 Adamszkij 2023, 24.

között) semlegesítése lett volna a háború kezdeti időszakában. A tervek szerint a nem stratégiai nukleáris fegyverek bevetésre kerültek volna:

1. Tömegpusztító fegyverekkel Oroszország ellen végrehajtott csapás, vagy annak előkészülete esetén.
2. Oroszország stratégiai célpontjai ellen hagyományos eszközökkel végrehajtott csapás esetén.
3. Abban az esetben, ha Oroszország stratégiai védelme összeomlik, területére nagymélységű behatolás történik.

Az ezekben az esetekben alkalmazott nem stratégiai nukleáris fegyverek lehetőséget biztosítottak volna a konfliktus lezárására még a stratégiai nukleáris eszközök tömeges alkalmazása előtt.

Mihail Sosnovszkij⁴⁸ és elemző csoportja 1997 és 1999 között két, többlépcsős megközelítést dolgozott ki a nem stratégiai nukleáris fegyverek alkalmazására. Az 1997-es változat alapvetően öt fázisban képzelte el a nukleáris fegyverek alkalmazását.

1. fázis: félelemkeltés érdekében alacsony határfokú egyszeri csapás az ellenség katonai képességére annak csökkentése érdekében;
2. fázis: a megfélemlítés érdekében csoportos csapásokat irányoztak elő a fő, áttörést végrehajtó csoportosításokra az áttörés megakadályozásának érdekében;
3. fázis: megfélemlítés-megtorlás érdekében csoportos csapások végrehajtását tervezték az ellenség erőire stratégiai irányokban a védelmi műveletek támogatása érdekében;
4. fázis: megtorlás-megfélemlítés érdekében tömeges csapások az ellenség erőire a műveleti területen, szükség esetén kiegészítő csapások a katonai-gazdasági potenciállal rendelkező egyes célpontokra;
5. fázis: megtorlás érdekében tömeges csapások az ellenségre a teljes hadszíntéren, tömeges csapások a stratégiai nukleáris eszközök bevetésével a katonai-gazdasági képességek ellen.⁴⁹

Az ötlépcsés eskalációmenedzsment a nukleáris képességek fokozatos, egyre erősödő alkalmazásával számolt. A megfogalmazásból szintén érthetővé válik, hogy a nukleáris képességet alapvetően a hagyományos képességek hiánya miatt, védelmi jelleggel, az ellenséges katonai csoportosítások ellen vetették volna be, egyre fokozva azok intenzitását, mind a bevetett nukleáris erők nagysága (mennyiség), mind azok képessége (minőség) szempontjából.

Az 1999-ben bemutatott hét fázisú modell, bár alapjait az 1997-es 5 fázisú elképzelés alkotta, egy sokkal kifinomultabb megközelítést jelentett.

1. fázis: a demonstráció érdekében lakatlan területre vagy másodlagos katonai célpontra mért egyszeri csapás (minimális áldozatszám) a nukleáris fegyver alkalmazási szándékának bizonyítása;

48 Mihail Sosnovszkij a moszkvai Állami Nemzetközi Kapcsolatok Intézete elemző csoportját vezette.

49 Kruglov, Sosnovszkij 1997.

2. fázis: félelemkeltés-demonstráció érdekében egyszeri csapás az ellenség katonai célpontjaira (összpontosítási körzetek, csomópontok, C2 struktúra);
3. fázis: a megfélemlítés érdekében csoportos csapások az ellenség fő erőire, támadó csoportosításaira, műveleti mélységére egy műveleti irányban;
4. fázis: megfélemlítés-megtorlás érdekében koncentrált csapások végrehajtása több műveleti irányba az ellenség főerőire a vereség elkerülése, a kezdeményezés átvétele érdekében;
5. fázis: megtorlás- megfélemlítés érdekében tömeges csapások az ellenség katonai célpontjaira;
6. fázis: megtorlás érdekében tömeges csapások az ellenségre a teljes hadszíntéren, katonai-gazdasági célpontok pusztítása a stratégiai nukleáris erők bevetésével;
7. fázis: deeszkaláció érdekében egyetlen csapás lakott területen kívül egy stratégiai katonai célpontra.⁵⁰

Az új koncepcióból ki kell emelni a demonstráció és a deeszkaláció fázisainak megjelenését, amely lehetőséget biztosít, hogy az elrettentés mértéke kalibrálható legyen a kialakult helyzethez, valamint az ellenséghez. Ez a 7 fázisú modell kiemelten fontos az eszkalációs dominancia szempontjából, mivel lehetővé tette Oroszország számára, hogy ezen a területen paritást érjen el, illetve adott esetben előnybe kerüljön.

A szisztéma szintén lehetőséget teremtett a konkrét potenciális ellenfelek jellemzőinek alapos vizsgálatára, amely során értékelésre kerültek azok gondolkodási sztereotípiái, stratégiai kultúrája, identitása, döntéshozatali folyamata, egy adott vezető személyének tulajdonságai.⁵¹

A fentiek alapján látható, hogy a 2000-es évek elejére az orosz teoretikusok egy komplex rendszert dolgoztak ki, amely képes volt a nyugati elrettentésméletekkel versenybe szállni.

5. időszak: Stratégiai elrettentés (2000–2010-es évek)

Ezt az időszakot Vlagyimir Putyin 2000-es hatalomra kerülése, a 2008-as orosz–georgiai háború és a már megkezdett haderőreform újra fókuszba kerülése jellemezte. Ebben az időszakban olyan fegyverrendszerek jelentek meg, mint az Iszkander-M ballisztikus rakéta, a K-101 Kodiak cirkálórakéta vagy a Kraszuha elektronikai harcrendszer. Szintén ebben az időszakban került a tesztek végfázisába az Sz-400 légvédelmi rakétarendszer, az Iszkander rakéta bázisán kifejlesztett Kinzsal hiperszonikus rakéta, hogy csak a fontosabbakat említsük.⁵² A hagyományos fenyegetések térnyerése, valamint a terrorizmus és a fegyveres szeparatizmus megjelenése okán 2000 áprilisában kiadták az új orosz katonai doktrínát. Ez kimondta, hogy egy nagyszabású háború, beleértve a nukleáris háború, kockázata csökkent, ugyanakkor nőtt a regionális konfliktusok kialakulásának veszélye. Megerősödött a vallási szélsőségeség és szeparatizmus, ami kedvez a helyi háborúk és fegyveres konfliktusok

⁵⁰ Levshin, Nedelin, Sosnovszkij 1999.

⁵¹ Bartos 2021.

⁵² Akimenko 2021.

kialakulásának. A regionális fegyverkezési verseny erősödött, a nukleáris és egyéb tömegpusztító fegyverek és azok hordozóeszközeinek elterjedése, valamint az információs konfrontáció fokozódott.⁵³

Fontos kiemelni, hogy ebben a doktrínában jelent meg újra a nukleáris fegyverek elsőkénti alkalmazásának lehetősége, válaszul egy Oroszország ellen irányuló hagyományos támadásra. Ez azért is volt jelentős, mert a doktrína megjelenésekor az orosz konvencionális haderő képességei erősen korlátozottak voltak. Ennek megfelelően az orosz katonai teoretikusok figyelmüket a nukleáris és a hagyományos képességek szinergikus felhasználása felé fordították. Az orosz elrettentési politikaelmélet ezen szakaszában terjedt el a *stratégiai elrettentés* kifejezés, amely a nukleáris és hagyományos elemeket egyaránt magában foglalta. A teoretikusok egységes véleménye szerint a stratégiai elrettentés három irányú fenyegetés megteremtésével érhető el, nevezetesen az ellenséges ország gazdaságának és lakosságának megsemmisítésével történő fenyegetéssel, az ellenséges fegyveres erői fő csoportosításának megsemmisítésével történő fenyegetéssel, valamint az ellenség politikai elitje vagy annak jelentős részének megsemmisítésével történő fenyegetéssel.⁵⁴

A Zapad 2009 gyakorlat jól szimbolizálja a változást, amikor Iszkander rövid hatótávolságú ballisztikus rakéták csapását szimulálták Varsó ellen. Ez azért számított kiemelten fontosnak, mert Kalinyingrádból vagy Fehéroroszországból csapást tudnak mérni Lengyelországra vagy Németországra, de nem fenyegetik Franciaországot, Angliát és főleg nem az Egyesült Államokat, amelyek rendelkeznek atomfegyverekkel. Ennek eredményeként elméletben elkerülhető egy nukleáris eszkaláció, ugyanakkor a célpontok pusztíthatók.⁵⁵ Az elméleti feltételezés alapját a következők adták:

1. A francia és brit nukleáris fegyverek az 1950-es évektől nemzeti vezetés és irányítás alatt álltak, azok alkalmazására csak végszükség esetén, nemzeti érdekből kerülhetett sor. (Macron elnök csak 2020-ban jelezte a francia nukleáris ernyő esetleges kiterjesztését Európára).⁵⁶
2. Európa államai megosztottak az atomfegyverek alkalmazásának kérdésében.⁵⁷
3. A „New York Párizsért” dilemma, vagyis az amerikai nukleáris elköteleződés hitelességének kérdése továbbra is a kiterjesztett elrettentés alapvető kérdése maradt.⁵⁸

A stratégiai elrettentési politika elméletében az *elfogadhatatlan kár* mellett megjelenik az *elrettentő kár* (устрашающий ущерб, *usztrasajucsij ucserb*), amely a katonai, politikai és gazdasági területen okozott olyan aránytalan méretű kárt foglal magában, ami az ellenfelet az agresszió feladására készíti.⁵⁹

53 Az Orosz Föderáció elnökének rendelete 2000.

54 Cooley et al. 2023, 11–14.

55 Kaushal, Cranny-Evans 2022.

56 Maitre 2021, 1.

57 Uo. 3.

58 Kvaratskhelia 2025.

59 Kofman, Fink, Edmonds 2020, 29–42.

A stratégiai elrettentés sikeres végrehajtása érdekében az orosz nukleáris képességeket ketté bontották. Az első kategóriába a nem stratégiai nukleáris erők tartoztak, azaz a szárazföldi erők, a légierő és a haditengerészet harcászati, hadművelleti nukleáris eszközei. Ezen erők feladata volt a hagyományos erőkkel együttműködésben a regionális konfliktusok kialakulásának megelőzése, az eskaláció megakadályozása, és a de-eskaláció kikényszerítése, amit az ellenség katonai képességeinek pusztításával kívántak elérni. A második kategóriába a stratégiai nukleáris erők tartoztak, beleértve az interkontinentális ballisztikus rakétaerőket, a tengeralattjáróra telepített ballisztikus rakétákat, és a stratégiai légierőt. Ezek egyik feladata az agresszív elrettentése volt demonstratív lépésekkel, mint légi járőrtevékenységek vagy az atomtengeralattjárók járőrtevékenysége meghatározott régiókban. Másik feladatuk de-eskalációs céllal az ellenség nagyértékű célpontjaira mért preventív csapások végrehajtása volt. Harmadik feladatuk az esetleges konfliktusban nem közvetlenül érintett harmadik ország(ok) visszatartása jelentette, amit abban az esetben kellett volna végrehajtani, ha Moszkva nem stratégiai nukleáris fegyvert alkalmazott volna védelmi céllal.⁶⁰

6. időszak Többdimenziós elrettentés (2010–2020-as évek)

A 2010-es évektől az orosz katonai gondolkodók rámutattak, hogy a többpólusú világrend, a potenciális ellenfelek „homályos” megjelenése és a fenyegetések bizonytalan jellege megnehezíti a veszélyek forrásának és az agresszor szándékainak pontos azonosítását.⁶¹ Annak ellenére, hogy a markáns változások beazonosítása megtörtént, a 2010-ben megjelent katonai doktrína nem hozott szignifikáns változást, sőt bizonyos értelemben figyelmen kívül hagyta az orosz fegyveres erők folyamatban lévő átszervezését is.⁶² A katonai gondolkodók nézőpontja és a doktrína közötti különbségek az orosz katonai gondolkodás szinergiájának hiányát jelezték.

2013 februárjában Geraszimov tábornok, az orosz hadsereg vezérkari főnöke egy új koncepciót mutatott be, amely Mark Galeotti 2014 júniusában megjelent cikke óta a köztudatban „Geraszimov-doktrína”-ként terjedt el. A koncepció bemutatása során hangsúlyozta, hogy a háború szabályai megváltoztak, a nem katonai műveletek aránya drasztikusan megnőtt. A koncepció a közvetlen katonai beavatkozás helyett indirekt módszerek alkalmazására helyezte a hangsúlyt, kiszélesítette a háború aspektusait, és megállapította, hogy a technológiai aspektusokon túl a kulturális szempontok is jelentős szerepet játszanak.⁶³ Fontos megjegyezni, hogy ebben az elképzelésben végső soron még mindig a nukleáris eszközöket tartották az elrettentés leghatékonyabb elemének, főként globális szintén. A dokumentum rávilágított arra a kialakulóban lévő tendenciára, hogy a katonai veszélyek és fenyegetések egyre inkább az információs térben nyilvánulnak meg.

⁶⁰ Uo. 49–50.

⁶¹ Matvicsuk, Hrjapin 2010, 11–17.

⁶² de Haas 2011.

⁶³ Geraszimov 2013.

A 2014-es katonai doktrína a biztonsági helyzetben bekövetkezett változásokra adott orosz választ tükrözte. Oroszország először fogalmazta meg, hogy az ellene vagy szövetségesei ellen irányuló agresszió elhárítására alkalmazott erőszak akkor is jogszerű, ha az az ENSZ Biztonsági Tanácsának vagy más kollektív biztonsági struktúrájának a döntéseivel szembeni fellépést jelent.⁶⁴ A megfogalmazás hangsúlyozta a doktrína „védelmi jellegét”, amelynek célja a Kaukázusban, a Krímben és Ukrajnában megszerzett új területek megőrzése volt. Ugyanakkor a doktrína lehetőséget teremtett arra, hogy Oroszország beavatkozzon az orosz ajkú lakosság védelmében, ami fenyegetést jelenthet például Moldova, Lettország vagy Kazahsztán számára. A doktrína szintén lehetővé tette Oroszország számára a nukleáris képességek továbbfejlesztését és modernizációját, illetve azok alkalmazását provokáció vagy fenyegetés esetén.

Oroszország 2015-ös nemzetbiztonsági stratégiája már egyértelműen szélesen értelmezte a stratégiai elrettentés feladatrendszerét. Azt egymással összefüggő politikai, katonai, katonai-technikai, diplomáciai, gazdasági és információs intézkedések sorozataként határozta meg, amelyek céljaként az Oroszország elleni agresszió megakadályozását, a szuverenitás védelmét és a területi integritás megőrzését határozták meg.⁶⁵

A stratégiának megfelelően az elrettentés egy aktív, szélesebb koncepcionális rendszerben került értelmezésre. Ennek eredményeként megjelent a többdimenziós elrettentés, mint átfogó koncepció, melynek célja, hogy Oroszország számára a nukleáris képességeken túlmenően számos lehetőséget biztosítson a konfliktusok megelőzésére és befolyásolására. A többdimenziós elrettentést a korábban kialakított elrettentési koncepciók elemeinek integrálásával dolgozták ki, ami lehetővé tette a műveleti tereken átívelő új megközelítést.

Az elmélet katonai szegmensének gyakorlati tesztelését 2020 augusztusában a központi katonai körzet gyakorlatán hajtották végre. A gyakorlat célja a vezetés-irányítási képességek gyakoroltatása volt többdimenziós művelet (многосферной операции, *mnogoszfernoj operacii*) keretében az ellenség globális támadásának elhárítására – erről a *Vojenno Promislenyi Kurier* (Katonai Ipari Hírnök) 2020. augusztus 25-i cikkében számolt be.⁶⁶

7. időszak: Hibrid fenyegetés, mint stratégiai elrettentés (2020-as évek)

A hibrid fenyegetés (háború) mint a stratégiai elrettentés eszköze az orosz katonai diszkurzusban napjainkban is fejlődő koncepció.⁶⁷ A koncepció alapját az képezte, hogy Oroszország felismerte korlátait az Egyesült Államokkal és a kollektív Nyugattal

64 Az Orosz Föderáció elnökének rendelete 2014.

65 Az Orosz Föderáció elnökének 683. számú rendelete 2015.

66 Mcdermott 2020.

67 A koncepcióról jelentetett meg írást például Alekszandr Alekszandrovics Bartos, a Hadtudományi Akadémia levelező tagja, a katonai tudományok kandidátusa, valamint Andrej Evgenyevics Shagov, a történettudományok kandidátusa, az Orosz Föderáció Vezérkari Katonai Akadémia Kutatóintézet vezetője.

folytatott verseny kapcsán. Ennek megfelelően Moszkva a kiépített szövetségi rendszerét felhasználva az új, felforgató technológiák potenciális alkalmazására fókuszál. A terv része a hibrid fenyegetés elleni válaszingtézkedések kidolgozása egy egységes stratégia részeként, valamint a hibrid eszközök tudatos használata az államközi konfrontáció új formájaként. Ebben a koncepcióban az elrettentés és kényszerítés aktív, akár offenzív eszközként jelenik meg. Ez az új hosszútávú és integrált stratégiai koncepció magába foglalja a hibrid műveleteket, a gazdasági szankciókat, az ideológiai befolyásolást, valamint a politikai és a katonai nyomásgyakorlást is.

A koncepció egy olyan rugalmas keretrendszer, amely az implicit kényszerítés különböző eszközeire épül. Ebbe beletartozik az ellenségre gyakorolt erőszakos és nem erőszakos befolyásolás vagy az ilyen befolyásolással való fenyegetés alkalmazása. Ezt alapvetően olyan államokkal vagy országokkal szemben kívánják alkalmazni, melyek különböző okok miatt „immunisak” a nukleáris vagy precíziós nem-nukleáris eszközökkel végrehajtott csapásokkal történő fenyegetésre.

Ugyanakkor Putyin elnök 2024. november 19-én aláírta azt a rendeletet, amely a nukleáris elrettentés alapelveit tartalmazza. A rendelet 15. pontja azonosítja azokat a fő katonai fenyegetéseket, melyeket a nukleáris elrettentés alkalmazásával kívánnak elhárítani. Ezek a következők:

„a) potenciális ellenség rendelkezik az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesei ellen bevethető nukleáris és (vagy) más típusú tömegpusztító fegyverekkel, valamint ezeknek a fegyvereknek a hordozóeszközeivel;

b) potenciális ellenség rendelkezik az Orosz Föderáció ellen alkalmazható rakétavédelmi rendszerrel, közepes és rövid hatótávolságú cirkáló- és ballisztikus rakétákkal, nagy pontosságú nem nukleáris és hiperszonikus fegyverekkel, különböző típusú pilóta nélküli csapásmérő eszközökkel, irányított energiájú fegyverekkel;

c) potenciális ellenség erőinek olyan csoportosítása, amelyek nukleáris fegyverek szállítóeszközeit és (vagy) az ilyen eszközök alkalmazását biztosító katonai infrastruktúrát is tartalmaznak az Orosz Föderációval és szövetségeseivel szomszédos területen és/vagy vizeken;

d) potenciális ellenség által rakéta- és műholdvédelmi eszközök, valamint világűrbe telepített csapásmérő rendszerek fejlesztése és telepítése;

e) nukleáris fegyverek és azok hordozóeszközeinek telepítése nukleáris eszközökkel nem rendelkező államok területére;

f) új katonai koalíciók (blokkok, szövetségek) létrehozása vagy a meglévők bővítése az Orosz Föderáció határainak közelében;

g) potenciális ellenség által az Orosz Föderáció területének vagy egy részének elszigetelésére irányuló intézkedései, beleértve a létfontosságú közlekedési útvonalak blokkolását;

h) potenciális ellenség olyan tevékenysége, ami az Orosz Föderáció környezetre veszélyes létesítményeinek megsemmisítésére (elpusztítására, felszámolására) irányul, és amelyek technogén, ökológiai vagy társadalmi katasztrófákhoz vezethetnek;

i) potenciális ellenség által az Orosz Föderáció határainál végrehajtott nagyszabású katonai gyakorlatok tervezése és végrehajtása;

j) tömegpusztító fegyverek, azok hordozóeszközei, gyártásukhoz szükséges technológiák és berendezések ellenőrizetlen elterjedése.”⁶⁸

A dokumentum 19. pontja tartalmazza azokat az eseteket, amikor nukleáris fegyve-reit alkalmazhatja Oroszország:

„a) megbízható információ beérkezése olyan ballisztikus rakéták indításáról, amelyek az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesi területét támadják;

b) az ellenség az Orosz Föderáció és (vagy) szövetségesi területei, valamint az Orosz Föderáció területén kívül található katonai alakulatok és (vagy) létesítmények ellen nukleáris vagy más típusú tömegpusztító fegyverrel végrehajtott támadás;

c) ellenséges cselekmények, amelyek hatással vannak az Orosz Föderáció kritikus fontosságú állami vagy katonai infrastruktúrájának elemeire, amelyek megsemmisülése megakadályozná a nukleáris erők válaszcselekményeket;

d) az Orosz Föderáció és (vagy) a Belorusz Köztársaság, mint az Uniók Államok tagjai elleni, hagyományos fegyverekkel végrehajtott agresszió, amely kritikus fenyegetést jelent szuverenitásukra és (vagy) területi integritásukra;

e) megbízható információ beérkezése légi és világűrbe telepített támadó eszközök (stratégiai és harcászati repülőgépek, szárnyas rakéták, pilóta nélküli, hiperszonikus és egyéb eszközök) tömeges indításáról (felszállásáról) és az Orosz Föderáció államhatárának átlépéséről.”⁶⁹

Az orosz elrettentés kudarca Ukrajnában

Ukrajna „problémája” visszanyúlik a történelembe, és összefüggésben áll Oroszország alapvető biztonsági helyzetével, geopolitikai törekvéseivel. A „különleges katonai művelet” elindításában sok tényező kapott szerepet. Abban közrejátszott az orosz imperializmus erősödése,⁷⁰ a NATO bővítése, az orosz revizionizmus,⁷¹ Oroszország befolyási övezetének érvényesítése más posztsovjeti államokban,⁷² az orosz nacionalizmus, Putyin személyisége és bizonyos mértékben az orosz ortodox egyház.⁷³ A Kreml hosszú időn keresztül jelzéseket küldött a Nyugatnak az orosz érdekek „védelme” érdekében. Ilyen jelzés volt a NATO boszniai beavatkozásának nyilvános elítélése,⁷⁴ a NATO bővítése kapcsán szintén komoly aggályokat fogalmaztak meg, és Ukrajnával kapcsolatban már 1993-ban a két ország „újraegyesítéséről” beszéltek.⁷⁵ A narancsos forradalom (2004) során az Orosz Duma jelentős aggodalmának adott hangot az ukrajnai események miatt, a Kreml a forradalmat a Nyugat beavatkozásának nevezte.⁷⁶ 2008-ban Putyin, George W. Bushnak tett kijelentésében

68 Az Orosz Föderáció Elnökének 991. számú rendelete 2024, 3–4.

69 Uo. 5.

70 Dullin 2023.

71 Michta 2025.

72 Kubicek 1999.

73 Kuzio 2022.

74 Kulhanek 2016, 141.

75 Kubicek 1999.

76 Åslund 2009.

megkérdőjelezte Ukrajna államiságát, majd 2013-ban Kijevben egy konferencián ismét a két ország egyesítésének lehetőségéről beszélt. 2014-ben, a Krím annektálását követően ismét a két nép testvériségét hangoztatta. Putyin 2022-ben személyesen publikált egy esszét „Az oroszok és ukránok történelmi egységéről” címmel. A megszállást megelőző hónapokban Putyin számtalan beszédében Ukrajnát egy nyugatbarát kormány irányítása alatt álló, geopolitikai fenyegetést jelentő országgént ábrázolta. Külön kiemelte az Oroszország számára elfogadhatatlan kijevi NATO-csatlakozási törekvéseket.⁷⁷ Ezekre a figyelmeztető jelzésekre a Nyugat lényegi válaszokat nem adott, aminek több oka is volt. Az egyik, hogy a NATO, mint védelmi szövetség bővítésével kapcsolatos orosz aggályokat nem tartotta megalapozottnak. A másik, hogy az Ukrajnával kapcsolatosan megfogalmazott „igényeket” teljesen elfogadhatatlannak tartotta, hiszen az szemben állt a szuverén államok önrendelkezési jogával, illetve aláasta a szabályokon alapuló világrendet. A harmadik, hogy Ukrajna vonatkozásában Oroszország saját maga által aláírt nemzetközi egyezményeket is megkérdőjelezett, mint például az 1994-es Budapesti Memorandumot, amelyben az ukrán nukleáris eszközök leszereléséért cserében Oroszország is garantálta Ukrajna szuverenitását. A válaszok hiányát Oroszország a nem erőszakos stratégiai elrettentés kudarcának tekintette. A patthelyzetet az eskaláció fokozásával próbálta feloldani 2021 decemberében, amikor konkrét 8 pontból álló követelést fogalmazott meg annak érdekében, hogy befolyási övezetébe tartsa Ukrajnát, és rákényszerítse az Egyesült Államokat, hogy Oroszországot ismét globális szinten kiemelt szereplőnek tekintse. A követelések között szerepelt Ukrajna NATO-tagságának tiltása, valamint a NATO határok visszaállítása az 1997-es helyzetnek megfelelően.⁷⁸ Moszkva fokozatosan telepítette erőit az orosz–ukrán határra, és amikor végleg úgy értékelte, hogy a nem erőszakos kényszerítés lépései és az erőszakkal történő fenyegetés nem elégséges, áttért az erőszakos kényszerítés eszközére.⁷⁹

2022 februárjában Oroszország megkezdte az Ukrajna elleni „különleges katonai műveletet”. Ezzel egy olyan háborúba kezdett, amit úgy gondolt, könnyen megnyerhet. Putyin három nappal az invázió megkezdése után speciális harcászati működésre utasította a nukleáris elrettentő erőket. Ezzel jelezte, hogy Oroszország továbbra is rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek képesek a regionális és globális elrettentésre. A konfliktus során a hadműveleti helyzet függvényében Oroszország hol erősebben, hol gyengébben alkalmazta a nukleáris fenyegetéssel történő elrettentést.⁸⁰

A hadműveleti helyzetben beállt változások, a 2022-es ukrán ellentámadás stratégiai dilemma elé állították az orosz vezetést, mert az ukrán térnyerés komolyan fenyegette az elfoglalt orosz területeket, még az addig Nyugatnak szánt elrettentés nem változtatott az Ukrajnának nyújtott támogatáson. Az orosz hadsereg komoly stratégiai vereségének lehetősége, mint eskaláció, az információs térben felerősítette az orosz nukleáris fegyver bevetésére vonatkozó narratívát, ami Nyugaton

⁷⁷ Düben 2023.

⁷⁸ Roth 2021.

⁷⁹ Adamszkij 2023, 102–105.

⁸⁰ Freedman 2023.

komoly aggodalmat váltott ki. A 2022 decemberében megindított orosz támadás javított az orosz hadsereg harcászati-hadműveleti helyzetén, ami lehetővé tette deeszkalációs lépésként a nukleáris narratíva háttérbe szorítását. Ugyanez az eszkaláció-deeszkaláció-eszkaláció, mint folyamat figyelhető meg a nukleáris fegyverek Fehéroroszországba telepítése kapcsán is. A nukleáris fegyverek telepítésével kapcsolatos egyeztetések már 2021 végén megkezdődtek, nem sokkal az orosz invázió előtt. 2022-ben Fehéroroszország eltávolította a nukleáris fegyverek telepítését korábban tiltó jogi korlátokat, ugyanakkor rögzítette, hogy azok telepítésére csak válaszlépésként kerülhet sor, amennyiben a Nyugat atomfegyvereket telepítene Lengyelországba vagy Litvániába. 2022 nyarán megindult az ukrán ellentámadás Herszon ellen, ami előkészítette a Harkiv elleni offenzívát. Ezzel szinte egyidőben Fehéroroszország és Oroszország bejelentette, hogy fehérorosz Szu-25-ös vadászbombázókat és Iszkander-M rakétákat alakítanak át az orosz atomeszközök célba juttatása érdekében.⁸¹ Ez a bejelentés eszkalációs lépésként is értelmezhető az információs térben. A frontvonal stabilizálását, majd a Bahmut elleni támadás megkezdését követően Moszkva többször is kizárta az esetleges nukleáris robbanófejek szállítását Fehéroroszországba. Ez a lépés egyfajta deeszkalációnak is tekinthető, hiszen azt sugallta, hogy Moszkva visszalép a nukleáris narratíva vonatkozásában. Amikor azonban a Nyugat csökkentett izotóptartalmú uránt tartalmazó lőszeres átadását tervezte, intenzívebbé tette a mélységi csapásmérő eszközök átadását (HIMARS, Storm Shadow), illetve megindult az F-16 vadászrepülőgép koalíció, ismét intenzívebbé vált a nukleáris narratíva, és Putyin harcászati atomfegyverek Fehéroroszországba történő telepítését jelentette be.⁸² Az eszközök telepítését 2023 nyarán az Egyesült Királyság és az USA hírszerzése is megerősítette, majd 2024-ben, az orosz robbanófej-ellenőrzési szabályoknak megfelelően, az Orosz Védelmi Minisztérium 12. főigazgatóságától (12. GUMO) is megjelentek csapatok az atomeszközök elhelyezésére szolgáló bázisokon, ami megerősítette az eszközök telepítését.⁸³

A nukleáris eszközök telepítésével Moszkva kettős hatást ért el. Egyfelől Minszk megerősítésével növelte a saját elrettentő képességét a Nyugat irányába, hiszen a telepített eszközök, főként az Iszkander-M rakéták, közvetlen nukleáris fenyegetést jelentenek Lengyelország, Lettország, Litvánia szinte teljes egészére. Másfelől növelte saját befolyását Fehéroroszországban, hiszen ezzel a lépéssel megerősítette az oroszbarát minszki rezsimet, és elővetítette egy orosz beavatkozás lehetőségét, ha Fehéroroszország esetleg Ukrajnához hasonló utat kívánna bejárni.

A hadszíntéri tapasztalatok, különösen a nyugati rendszerekkel felszerelt ukrán lég- és rakétavédelem eredményei, valamint a lassú felőrlő hadviselés, amely a vártnál több precíziós fegyver bevetését igényli, több területen is komoly dilemma elé állítja Oroszországot. Egyrészt Moszkva felismerte, hogy a Nyugattal szemben alkalmazott károkozási és lőszerfelhasználási számításai hibásak voltak, mivel a korábban feltételezetttnél jóval nagyobb mennyiségű precíziós rendszerre lenne szükség egy a Nyugat elleni fegyveres konfliktusban. Másrészt ez a felismerés újraértelmezi

81 Horovitz, Wachs 2024, 105.

82 Williams et al. 2025.

83 Horovitz, Wachs 2024, 106.

a sebezhetőség kérdését, hiszen azt jelzi, hogy Oroszország egy Nyugattal vívott konfliktusban a vártnál kiszolgáltatottabb helyzetben lenne. Ez a kettős felismerés tovább erősíti Moszkva törekvését a hadszíntéri nukleáris eszközök alkalmazásának stratégiai előtérbe helyezésére.⁸⁴ Emiatt Oroszország újragondolja a stratégiai elrettentéssel kapcsolatos megközelítését, és várhatóan szakít az eddigi reaktív megközelítéssel. Az új értelmezésben egy aktív elrettentés körvonalazódik, amely a jelenleg rendelkezésre álló eszközök eddigieknél sokkal aktívabb alkalmazását vetíti előre. Ezt egészítené ki egy intenzívebb koalíciós stratégia, amely az Oroszország–Kína–India–Irán pillérre épülhetne. Az elképzelés nagy hangsúlyt fektetne az ellenséges befolyásolás csökkentésére is.⁸⁵ Ezek alapján láthatjuk, hogy Oroszország a jelenleginél is komplexebb elrettentési rendszer kialakításán dolgozik, amellyel szemben a hagyományosan értelmezett büntetés-megtagadás típusú elrettentés nem biztosít sem rugalmasságot, sem hatékonyságot.

Összegzés

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy az orosz elrettentési politika elmélete és annak fejlődése, bár alapjaiban hasonlít a nyugati elrettentéseméletekhez, azoktól mégis eltér. Ez az eltérés következik az orosz történelmi múltból, az orosz emberek mentalitásából, az orosz katonai gondolkodásból és az orosz katonai kultúrából.

A szovjet elrettentési politika fejlődésének kezdeti szakaszára a nukleáris képességek megteremtése volt jellemző. Ebben az időszakban megkezdődött a stratégiai légierő kialakítása, de más strukturális vagy stratégiai változás nem történt. Az 1960-as évektől a 70-es évek végéig tartó időszakban az imperialista és a szocialista pólus közötti háborúra készült a Szovjetunió, amelyet elméletük szerint alapvetően a nukleáris rakétacsapással vívták volna meg.

A nukleáris paritás elérése, a felhalmozott pusztítóképesség mennyisége rávilágított arra, hogy a nukleáris háború megnyerhetetlen, ugyanakkor teret adott a korlátozott nukleáris háború elméletének kidolgozására. Ezt követően az elrettentési politika elméleti fejlődésében teret kapott az eskaláció, de-eskaláció kérdése, amelynek keretén belül többlépcsős modell került kidolgozásra. Ebben az időszakban jelent meg explicit az elrettentés mint fogalom az orosz katonai gondolkodásban.

A 2000-es év már a stratégiai elrettentés fogalmának megjelenéséről, az aszimmetrikus kihívásokra adandó válaszokról szólt. Geraszimov új megközelítése kiszélesítette a háború aspektusait és a stratégiai elrettentés feladatrendszerét. Ez a folyamat a többdimenziós elrettentés elméletének megalkotásához vezetett.

A szövetségesi rendszer felhasználásával, az új, felforgató technológiák alkalmazásával napjainkra olyan egységes stratégiai rendszer került kialakításra, amely a hibrid eszközök tudatos használatát vetíti elő az államközi konfrontáció új formájaként.

A szovjet-orosz elrettentési politika elméletének fejlődése szakított a nyugati gondolkodók büntetés-megtagadás paradigmájával, és az elrettentést egy sokkal komplexebb irányból közelítette meg. Ez vezetett ahhoz, hogy bizonyos szempontból az orosz

⁸⁴ Kaushal, Dolzikova 2025.

⁸⁵ Trenyin 2024.

elrettentési politika meghaladta a nyugati elrettentésméleteket, és új megoldásokat kínált a problémára. Ennek a komplex megközelítésnek a részeként a győzelem elméletének megfogalmazása sem egyezik a nyugati megközelítéssel, hiszen az orosz megközelítésben az nem feltétlenül az ellenség legyőzését, sokkal inkább a konfliktus kedvező feltételek melletti befejezését vagy az eszkaláció megakadályozását jelenti.

Az ukrán háború azonban ennek a komplex rendszernek a kudarcaként is értelmezhető, hiszen nem tudta megakadályozni sem a fegyveres konfliktus kitörését, sem Ukrajna masszív nyugati támogatását, sem a NATO határok keleti irányú kiterjesztését, gondoljunk csak a svéd és finn NATO-tagságra.

Ugyanakkor az orosz hadsereg napjainkban az ukrán háború veszteségeinek ellenére minden olyan eszközzel rendelkezik, amely a megfélemlítéstől a kalibrált károk okozásáig terjedő, egymással kohézióban lévő rendszerben képes az eszkaláció kezelésére. Az orosz hadsereg ennek megfelelően képes harcolni egy háborúban, és ezzel egy időben fejleszti elrettentő képességét. Ennek megfelelően Oroszország újragondolja a stratégiai elrettentéssel kapcsolatos megközelítését, és a jelenleginél sokkal aktívabb megközelítésen dolgozik. Ezt az új megközelítést támasztja alá az intenzív koalíciós stratégia, amely az orosz–kínai–indiai–iráni pillérre épül, és a jelenleginél nagyobb hangsúlyt fektet az ellenséges befolyásolás csökkentésére is. Ez az új megközelítés kihívást jelenthet a Nyugat számára, mert az orosz elrettentési politika megértése nélkül nem lesz képes a megfelelő válaszlépések kidolgozására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AAP-06. 2021. *NATO glossary of terms and definitions (English and French)*.
<https://www.collegesidekick.com/study-docs/5341783>. (Letöltés ideje: 2024. 12. 25.)
- Adamszkij, Dmitrij (Dima) 2023. *The Russian Way of Deterrence: Strategic Culture, Coercion, and War*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Adamszkiy, Dimitrij (Dima) 2010. *The Culture of Military Innovation: The Impact of Cultural Factors on the Revolution in Military Affairs in Russia, the US, and Israel*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Adamszky, Dmitry (Dima) 2019. *Russian Nuclear Orthodoxy: Religion, Politics, and Strategy*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Akimenko, Valeriy 2021. *Russia and Strategic Non-Nuclear Deterrence*. Chatham House.
<https://www.chathamhouse.org/2021/07/russia-and-strategic-non-nuclear-deterrence/russias-strategic-deterrence-concept>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 10.)
- Åslund, Anders. 2009. *How Ukraine Became a Market Economy and Democracy*. New York: Columbia University Press / Peterson Institute for International Economics.
https://www.piie.com/publications/chapters_preview/4273/07iie4273.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 2976. számú rendelete. 2014. Az Orosz Föderáció Katonai Doktrínája (Военная доктрина Российской Федерации) (утв. Президентом РФ 25.12.2014 N Пр-2976).
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_172989/ (Letöltés ideje: 2025. 11. 14.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 683. számú rendelete. 2015. Az Orosz Föderáció nemzetbiztonsági stratégiája. (Указ Президента Российской Федерации от 31. 12. 2015 г. № 683 О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации) <http://www.kremlin.ru/acts/bank/40391>
 (Letöltés ideje: 2025. 11. 14.)
- Az Orosz Föderáció elnökének 706-os számú rendelete. 2000. Az Orosz Föderáció katonai doktrínájának jóváhagyásáról (Указ Президента РФ от 21 апреля 2000 г. N 706 “Об утверждении Военной доктрины Российской Федерации”) <https://base.garant.ru/181993/#ixzz4qOtoQe6>
 (Letöltés ideje: 2025. 10. 26.)

- Az Orosz Föderáció Elnökének 991. számú rendelete. 2024. Az Orosz Föderáció nukleáris elrettentés terén folytatott állami politikája alapelveinek jóváhagyásáról (Указ Президента Российской Федерации от 19.11.2024 № 991 “Об утверждении Основ государственной политики Российской Федерации в области ядерного сдерживания” <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202411190001> (Letöltés ideje: 2025. 10. 6.)
- Az Oroszországi Föderáció Védelmi Minisztériuma. é. n. „Stratégiai visszatartás.” <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/dictionary/details.htm?id=14206@morfDictionary>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 22.)
- Bartos, A. A. 2021. Visszatartás és kényszerítés a hibrid háború stratégiájában. *Katonai gondolkodás* 9: 19–34. <https://cyberleninka.ru/article/n/sderzhivanie-i-prinuzhdenie-v-strategii-gibridnoy-voyny/viewer>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Bruusgaard, Kristin Ven 2016. Russian Strategic Deterrence. *Survival*, 58 (4): 7–26. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/09/Russian-Strategic-Deterrence.pdf>. (Letöltés ideje: 2025.03.10.)
- Charap, Samuel 2020. *Moscow's Calibrated Coercion in Ukraine and Russian Strategic Culture*. <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/moscows-calibrated-coercion-ukraine-and-russian-strategic-culture-0>. (Letöltés ideje: 2025. 11. 03.)
- Charap, Samuel 2020. *Strategic Sderzhivanie: Understanding Contemporary Russian Approaches to Deterrence*. <https://www.marshallcenter.org/en/publications/security-insights/strategic-sderzhivanie-understanding-contemporary-russian-approaches-deterrence-0>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 10.)
- CIA 1973. *Soviet Nuclear Doctrine: Concept of Intercontinental and Theater War*. https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000268107.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- Cooley, Asya et al. 2023. *Evolution of Deterrent Thinking in USSR and Russia*. Oklahoma State University. https://nsiteam.com/social/wp-content/uploads/2025/01/2025-01-10-Evo-of-deterrent-thinking_for-distro2.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- Düben, Björn A. 2023. Revising History and ‘Gathering the Russian Lands’. *LSE Public Policy Review*, 3 (1). <https://ppr.lse.ac.uk/articles/86/files/64fb1b1f1ac2f.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Dullin, Sabine 2023. Imperialism Revealed in the War. *Cogito Research Magazine*. <https://www.sciencespo.fr/research/cogito/home/imperialism-revealed-in-the-war-russia-exposed/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Fischer, Ernst; Marek, Franz 1970. Mit mondott Lenin valójában a háborúról és békéről. http://adattar.vmmi.org/cikkek/9814/hid_1970_04_09.pdf (Letöltés ideje: 2025. 05. 01.)
- Freedman, Lawrence 2023. The Russo-Ukrainian War and the Durability of Deterrence. *Survival*. <https://www.iiss.org/globalassets/media-library—content—migration/files/publications—free-files/survival/2023/12/65-6-freedman.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Geraszimov, Valerij 2013. A tudomány értéke az előrelátásban rejlik. (Ценность науки в предвидении) https://vpk.name/news/85159_cennost_nauki_v_predvidenii.html. (Letöltés ideje: 2025. 11. 15.)
- Horovitz, Liviú; Wachs, Lydia 2024. Russian Nuclear Weapons in Belarus? Motivations and Consequences. *The Washington Quarterly*, 47 (3): 103–129. <https://doi.org/10.1080/0163660X.2024.2398952>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 23.)
- Huntington, Samuel P. 1983. Conventional Deterrence and Conventional Retaliation in Europe. In: Keith A. Dunn, William O. Staudenmayer (eds.): *Military Strategy in Transition. Defense and Deterrence in the 1980s*. 15–41. University of Virginia. <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uva.x000871406&seq=29>. (Letöltés ideje: 2024. 08. 01.)
- Kulhánék, Jakub 2016. Putin's Foreign Policy and the Founding of the NATO–Russia Council. *Central European Journal of International and Security Studies*, 2016, no. 2: 136–153. <https://www.amo.cz/wp-content/uploads/2016/02/Central-European-Journal-of-International-and-Security-Studies.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Jórárt Krisztián 2017. Az orosz haderőreform értékelése I. Megkésetttség, átfogó reform. *Nemzet és Biztonság*, 2017, no. 2: 43–53. https://www.nemzetesbiztonsag.hu/cikkek/neb2017-02-04_joart_k_-az-orosz-haderoreform-ertekelese-i-megkesettseg-atfogo-reform.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 01.)
- Kereszty András (szerk.) 1997. *Tények Könyve: NATO*. Budapest: Greger-Delacroix Kiadó. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/nato-16647/natovarsoi-szerzodes-parhuzamos-tortenet-17605/parhuzamos-tortenet-ii-1765F/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)

- Kleszcz, Sławomir 2002. Russia's New Nuclear Doctrine: Russian Policy of Deterrence. *Defence Science Review*, no. 15:
https://www.researchgate.net/publication/369001302_Russia's_new_nuclear_doctrine_Russian_policy_of_deterrence. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Kofman, Michael; Fink, Anya; Edmonds, Jeffrey 2020. *Russian Strategy for Escalation Management: Evolution of Key Concepts*. CNA Research Memorandum. Arlington, VA: CNA.
<https://www.cna.org/reports/2020/04/DRM-2019-U-022455-1Rev.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 02. 13.)
- Kofman, Michael; Fink, Anya Loukianova 2022. Escalation Management and Nuclear Employment in Russian Military Strategy. *War on the Rocks*, 2022. szeptember.
<https://warontherocks.com/2022/09/escalation-management-and-nuclear-employment-in-russian-military-strategy-2/>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 31.)
- Kruglov, V. V.; Sosnovszkij, M. E. 1997. A nem stratégiai nukleáris eszközök szerepe a nukleáris elrettentésben. *Voennaja Mysl*, 6: 11–14.
Eredeti cím: „О роли нестратегических ядерных средств в ядерном сдерживании.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/1997-vm/9662-o-rol-i-nestragicheskikh-jadernyh-sredstv-v>. (Letöltés ideje: 2025. 12. 20.)
- Kubicek, Paul 1999. Russian Foreign Policy and the West. *Political Science Quarterly*, 114 (4): 547–568.
https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/612343/mod_resource/content/0/10_Kubicek_Russian%20Foreign%20Policy%20and%20the%20West.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Kuzio, Taras 2022. Why Russia Invaded Ukraine. *Horizons*, 2022 nyár, 21. sz.
<https://www.cirsd.org/files/000/000/009/83/07c4011b79675bf82057e13d0f8669ff60d67441.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Kvaratskhelia, Mariam 2025. The New York-for-Paris Dilemma Isn't Solved by a European Nuclear Arsenal. *Geopolitical Monitor*, 2025.
<https://www.geopoliticalmonitor.com/the-new-york-for-paris-dilemma-isnt-solved-by-a-european-nuclear-arsenal/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Levshin, V. I.; Nedelin A. V.; Sosnovszkij, M. E. 1999. A nukleáris fegyverek alkalmazásáról a katonai műveletek eskalációjának csökkentése érdekében. *Voennaya Mysl*, 1999/3. 34–37.
Eredeti cím: „О применении ядерного оружия для деэскалации военных действий.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/1999-vm/9724-o-primenenii-jadernogo-oruzhija-dlja-dejeskalacii>. (Letöltés ideje: 2025. 12. 20.)
- Maitre, Emmanuelle 2021. Nuclear Deterrence in Europe: Points of Convergences, Singularities and Prospects for Cooperation. *Recherches & Documents*, no. 04/2021.
Paris: Fondation pour la Recherche Stratégique, 2021.
<https://ww2.frstrategie.org/sites/default/files/documents/publications/recherches-et-documents/2021/042021.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Matvicsuk, Vjacseszlav V., Alekszandr L. Hryapin 2010. A stratégiai visszatartó erő rendszere az új körülmények között. *Voennaja Mysl* (Военная мысль) 2010/1. 11–17.
Eredeti cím: „Система стратегического сдерживания в новых условиях.”
<https://www.militaryarticle.vibrokatok.by/voennaya-mysl/2010-vm/10341-sistema-strategicheskogo-sderzhivaniija-v-novyh>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- McDermott, Roger 2020. Russian Armed Forces Test Multi-Domain Operations. *Eurasia Daily Monitor*, 2020. szeptember 9.
<https://jamestown.org/program/russian-armed-forces-test-multi-domain-operations/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Michta, Andrew A. 2025. The Real Reason Russia Invaded Ukraine (Hint: It's Not NATO Expansion). *Atlantic Council – New Atlanticist*, 2025.
<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/the-real-reason-russia-invaded-ukraine-hint-its-not-nato-expansion/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- NATO Collective Defence and Article 5. 2023.
<https://www.nato.int/en/what-we-do/introduction-to-nato/collective-defence-and-article-5>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- North Atlantic Council 1991. *The Alliance's New Strategic Concept* 1991.
<https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and-resources/official-texts/1991/11/08/the-alliances-new-strategic-concept-1991>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)

- Office of the Secretary of Defense Historical Office 1973. *National Security Strategy of Realistic Deterrence: Secretary of Defense Melvin R. Laird's Annual Defense Department Report, FY 1973*. Washington, DC: U.S. Department of Defense.
https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/annual_reports/1973_DoD_AR.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Oroszországi Föderáció 1997. *Az Orosz Föderáció nemzetbiztonsági koncepciója* [Oroszország Nemzetbiztonsági Stratégiája]. 1997.
<https://www.armscontrol.ru/start/rus/docs/snconold.htm>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Pribusz Katalin 2000. *Úrkatatás az interneten*. Szakdolgozat. Szegedi Tudományegyetem, Kísérleti Fizika Tanszék, 2000.
<https://www.mek.oszk.hu/00500/00563/00563.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Roth, Andrew 2021. Russia Issues List of Demands It Says Must Be Met to Lower Tensions in Europe. *The Guardian*, 2021. december 17.
<https://www.theguardian.com/world/2021/dec/17/russia-issues-list-demands-tensions-europe-ukraine-nato>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 16.)
- Sándor Tamás 2025. Az elrettentés 70 éve a hidegháború kezdetétől napjainkig. *Honvédségi Szemle*, 153 (1): 3–19. <https://veritasintezet.hu/storage/files/158185PB.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 29.)
- Sidharth, Kaushal; Cranny-Evans, Sam 2022. *Russia's Nonstrategic Nuclear Weapons and Its Views of Limited Nuclear War*. London: *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*, 2022.
<https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/russias-nonstrategic-nuclear-weapons-and-its-views-limited-nuclear-war>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Sidharth, Kaushal; Dolzikova, Dary 2025. *The Evolution of Russian Nuclear Doctrine*. RUSI Occasional Papers. London: *Royal United Services Institute for Defence and Security Studies*, 2025. augusztus 12.
<https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/occasional-papers/evolution-russian-nuclear-doctrine>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 25.)
- Snyder, Glenn H. 1960. Deterrence and Power. *The Journal of Conflict Resolution*, 4 (2): 163–178.
<https://robertsmcnamaracom.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/04/snyder-1960-deterrence-and-power-c.pdf>. (Letöltés ideje: 2024. 08. 10.)
- Sokolovszkij, V. D. 1971. *Military Strategy*. 3rd ed. Translation, analysis, and commentary by Scott F. Harriet. Menlo Park, CA: Stanford Research Institute.
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/AD0742654.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Stuart, Douglas T. 1991. *Can NATO Transcend Its European Borders? NATO Out-of-Area Disputes*. Carlisle, PA: Strategic Studies Institute.
<https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA233530.pdf>. (Letöltés ideje: 2025. 03. 25.)
- Thielmann, Greg 2011. The Missile Gap Myth and Its Progeny. *Arms Control Association*, 2011.
<https://www.armscontrol.org/act/2011-05/missile-gap-myth-and-its-progeny>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 14.)
- Trenyin, Dimitrij 2024. Stratégiai elrettentés: Új kontúrok – Nukleáris megfélemlítés és más módszerek a béke megőrzésére. *Oroszország a globális ügyekben* 22, no. 4. 74–86. „Стратегическое сдерживание: новые контуры. Ядерное устрашение и другие способы сохранения мира.”
<https://globalaffairs.ru/articles/sderzhivanie-trenin/>. (Letöltés ideje: 2025. 10. 15.)
- arner III, Edward L. 1989. *Soviet Concept and Capabilities for Limited Nuclear War: What We Know and How We Know It*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.
<https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/notes/2007/N2769.pdf>. (Letöltés ideje: 2023. 03. 30.)
- Williams, Heather et al. 2025. *Deter and Divide: Russia's Nuclear Rhetoric and Escalation Risks in Ukraine*. Washington, DC: Center for Strategic and International Studies.
<https://features.csis.org/deter-and-divide-russia-nuclear-rhetoric/#group-section-Phase-2-raISq9ldg7>. (Letöltés ideje: 2025. 04. 01.)
- Zaharov, M. 1969. The Possible Nature of Modern Wars and the Task of the Branches of the Armed Forces. *Military Thought (USSR): Intelligence Information Report*. Washington, DC.
https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0001199076.pdf. (Letöltés ideje: 2025. 03. 30.)
- Zaloga, Steven J. 2002. *The Kremlin's Nuclear Sword: The Rise and Fall of Russia's Strategic Nuclear Forces, 1945–2000*. Washington, DC: Smithsonian Institution Press.